

Aleksander Baran

(Lublin, UMCS)

POJAWIENIE SIĘ TERMINU „MIASTO” W JĘZYKACH POLSKIM I RUSKIM W XIII WIEKU (NA MATERIALE „KRONIKI HALICKO-WOŁYŃSKIEJ”)

Pojawienie się terminu „miasto” i form pochodzących od niego w językach słowiańskich (czeskim, serbołużyckim, polskim i ukraińskim) wiązane jest z zasadniczą zmianą w życiu ekonomicznym ośrodków grodowo-miejskich Europy Środkowej w XII–XIII w., spowodowaną ich dynamicznym rozwojem i wprowadzaniem gospodarki rynkowej w tym regionie¹. Powstało więc wówczas zapotrzebowanie na nowy model organizacji życia miast. Problem ten rozwiązano poprzez recepcję wzorca miasta lokacyjnego na niemieckim prawie miejskim².

Ten niezwykle ważny dla dziejów Europy Środkowej proces znalazł odzwierciedlenie, jak już stwierdzono wyżej, także w nazewnictwie – poprzez pojawienie się terminu „miasto” dla nowo powstającego typu osad. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, iż w językach polskim i czeskim termin „miasto”, w znaczeniu analogicznym do niemieckiego „Stadt”, występuje w źródłach pisanych od XIV w.³ W przypadku języka polskiego pojawia się on już w źródle pisanym uznawanym za najstarszy zabytek języka polskiego – „Kazaniach tzw.

¹ H. Ludat, *Nazwa „miasto” w językach słowiańskich* [w:] *Idem, Słowianie – Niemcy – Europa. Wybór prac*, Marburg-Poznań 2000, s. 149.

² Р. Щигел, *Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст.*, w: *Проблеми Слов'янознавства*, Львів 1990, nr 42, s. 16.

³ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2000, s. 330; H. Ludat, *Nazwa „miasto”...*, s. 151–152.

świętokrzyskich” – datowanym na połowę XIV w.⁴ Za używaniem terminu „miasto” w języku polskim, w interesującym nas znaczeniu, właśnie od XIV w. opowiedział się w *Słowniku Starożytności Słowiańskich* W. Kuraszkiewicz⁵.

Bardziej skomplikowany jest problem pojawienia się tego terminu w języku zachodnioruskim, z którego później przeszedł do języka ukraińskiego. A. Brückner stwierdził, iż określenie „miasto” właśnie z terenów polskich rozpowszechniło się na Ruś, aczkolwiek nie podjął próby ustalenia czasu, kiedy to mogło się wydarzyć⁶. Rozwijając tę hipotezę badacz niemiecki H. Ludat, stwierdził, iż w języku staroukraińskim termin ów znalazł się „w toku szerzenia się miast i prawa magdeburskiego” jako zapożyczenie z języka polskiego⁷.

Do naszego czasu zachował się jednak tekst dobrze znanego historykom źródła pisanego – *Kroniki halicko-wołyńskiej* (spisanej pod koniec XIII lub na początku XIV w.⁸), która odnotowuje funkcjonowanie terminu „miasto” w piśmiennictwie Rusi Halicko-Wołyńskiej właściwie już w XIII w. Przywołanie tych informacji pozwala zweryfikować i nawet w nieco inny, aniżeli dotychczas sposób, ująć sam problem czasu pojawienia się w źródłach pisanych owego terminu w przypadku Polski i Rusi Halicko-Włodzimierskiej.

Przyjrzymy się więc używaniu terminu „miasto” w *Kronice halicko-wołyńskiej*. W różnych formach („мѣстѣхъ”, „мѣста”, „мѣсто”, „мѣстичѣ”, „мѣстѣ”, „мѣстичѣ”, „мѣстоу”) został on zapisany 31 razy. Z tego w znaczeniu „miejsce” / „locus” („высокаа мѣста”) – 22 razy⁹, w znaczeniu „zamiast” („себе мѣсто”) – 5 razy¹⁰ i w najbardziej nas interesującym znaczeniu – „miasto” / „mieszczanin” („мѣсто”, „мѣстичѣ”), – tylko 4 razy¹¹. Takie trzy znaczenia terminu „мѣсто” w stosunku do XIV–XV w. podaje też *Slovnyk Staroukrajinskoji Mowy*¹² oraz dla szerszego okresu – *Slovar’ Russkogo Jazyka XI–XVII vekov*¹³.

⁴ A. Brückner, *Świeżo odkryty zabytek starego języka polskiego „Kazania świętokrzyskie”*, „Ateneum”, 58, 1890, t. 2, s. 375; *Słownik Staropolski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963–1965, t. IV (L–M), s. 197.

⁵ W. Kuraszkiewicz, *Miasta* [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 3, Warszawa 1974, s. 211.

⁶ A. Brückner, *Słownik...*, s. 330.

⁷ H. Ludat, *Nazwa „miasto”...*, s. 145, 151.

⁸ А. Шахматовъ, *Предисловіе к изданію 1908 г.*, w: *Полное Собрание Русских Летописей* (dalej – ПСРЛ), t. 2, Москва 1998, s. V; А. Генсьорський, *Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори)*, Київ 1958, s. 99; М. Котляр, *Від редактора і автора статей та коментаря*, w: *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар*, Київ 2002, s. 6.

⁹ *Ипатьевская летопись*, w: ПСРЛ, t. 2, s. 743, 756, 760, 805, 812, 841, 842, 843, 866, 875, 876, 877, 885, 906, 908, 925.

¹⁰ *Ibidem*, s. 849, 870, 874, 899, 938.

¹¹ *Ibidem*, s. 783–784, 905, 934–935.

¹² *Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.*, t. 1, Київ 1977, s. 628–629.

¹³ *Словарь Русского Языка XI – XVII вв.*, t. 9 (M), Москва 1982, s. 112–118.

Pierwsza notatka z wykorzystaniem słowa „мѣсто” w znaczeniu „miasto” pochodzi z opisu ucieczki księcia kijowskiego Michała Wsiewłodowicza przed najazdem mongolskim w latach 1240–1241, i została użyta przy przedstawianiu okoliczności napadu na jego obóz, dokonanego przez Niemców zamieszkałych w Środzie Śląskiej¹⁴: „Михаиль же оувѣдѣвъ приѣтъе Киевское. и бѣжа со сѣмъ своимъ. во Лахы Кондратови. приближившимъ же са Татаромъ. то не стерпѣ тоуто. иде в землю Воротъславъскоу. и приде ко мѣстоу Немѣцкому. именовъ Середа. оузрѣвши же Нѣмци. ѣко товара много естъ. избыша емоу люди. и товара много ѿ(т)аша и оуноукоу его оубиша”¹⁵. Środa Śląska była wówczas niedawno lokowanym miastem. Przyпуска się, iż po raz pierwszy mogło ono zostać lokowane na prawie flamandzkim przed 1223 r., natomiast pewna jest jego lokacja na prawie magdeburskim w r. 1235¹⁶. Rozbudowa miasta i przemiany przestrzenne nastąpiły natomiast dopiero po połowie XIII w. wraz z napływem większej liczby osadników. Z 1283 r. pochodzi również pierwsza wzmianka, pozwalająca wnioskować o istnieniu obwarowań miejskich (prawdopodobnie drewniano-ziemnych, gdyż dopiero z XIV w. mamy informacje o budownictwie fortyfikacji murowanych)¹⁷. Przyznać więc należy kronikarzowi, który wpisał tę informację o „мѣстѣ Немѣцкомъ именовъ Середа”, dobrą orientację w nowych wtedy jeszcze w tej części Europy procesach miastotwórczych, albo dopuszczać, iż zapisał ją po usłyszeniu od świadka tych zdarzeń.

---

¹⁴ Lokalizacja odnotowanej w kronice „Середы” jako Środy Śląskiej wg V. Pašuty i M. Makarova: В. Папуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, Москва 1950, s. 221; М. Макараў, *Ад пасада да магдэбургіі: прававое становішча насельніцтва месціў Беларускага Падвіння ў XIV – першай палове XVII ст.*, Мінск 2008, s. 61. М. Kotlar określił tę osadę tylko jako „jakieś miasto” na Śląsku: М. Котляр, *Коментар до літопису, в: Галицько-Волинський літопис...*, s. 238.

Одnotować należy, iż są alternatywne wersje lokalizacji odnotowanej w kronice „Середы”. L. Machnowiec utożsamiał ją z Sieradzem, nie podając dla swej wersji żadnego uzasadnienia: *Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Л. Махновець*, Київ 1989, s. 568. Z kolei O. Lihačeva w komentarzach do publikacji edycji tekstu oraz rosyjskojęzycznego tłumaczenia *Kroniki halicko-wołyńskiej* zlokalizowała je na miejscu współczesnego miasta Miercurea-Ciuc w Rumunii („Город Середа, в Австрии (ныне — Меркюра-Чук в Румынии”), również w żaden sposób nie uzasadniając tej sprzecznej z tekstem kroniki lokalizacji, zob.: *Галицко-Волинская летопись / Подготовка текста, перевод и комментарии О. Лихачевой* [w:] *Библиотека литературы Древней Руси* / РАН. ИРЛИ; Под ред. Д. Лихачева, Л. Дмитриева, А. Алексеева, Н. Поньрко, Санкт-Петербург 1997, т. 5, XIII век, s. 502 (przyp. do s. 238).

¹⁵ „Kiedy Michał dowiedział się o podbiciu Kijowa [przez Mongołów] uciekł ze swoim synem do Polski, do Konrada. A po zbliżeniu się Tatarów nie zdzierzył i udał się do ziemi wrocławskiej. Przybył do **miasta** niemieckiego zwanego Środa. Kiedy Niemcy zobaczyli, że jest bogaty, zabili mu dużo ludzi, zabrali dużo towaru, i zabili wnuczkę”: *Іпатъевская летопись...*, s. 783–784.

¹⁶ M. Goliński, *Środa Śląska w średniowieczu* [w:] *Środa Śląska: dzieje miasta wina i skar-bów*, red. R. Żerelik, Wrocław 2006, s. 49–50.

¹⁷ *Ibidem*, s. 58, 64.

Następnie odnotowano interesujący nas termin w opisie wydarzeń z 1288 r., związanych z przekazywaniem władzy w Księstwie Włodzimierskim przez księcia Włodzimierza Wasylkowicza na rzecz Mścisława Daniłowicza: „созва (książę Mścислав Daniłowич – О. В.) бояры Володимѣрьскыя. бра(т) своего. и мѣстичѣ Роусци и Нѣмцѣ. и повелѣ передо всеми чести грамотоу братноу ѿ даньи землѣ и всѣ(х) городовъ. и столного города Володимѣря”¹⁸. Włodzimierz Wołyński miał wówczas gminę miejską prawa niemieckiego, która od lat dwudziestych XIV w. występuje w źródłach¹⁹. Przypuszczać można, że została założona już w drugiej połowie XIII w.²⁰

Po raz trzeci i czwarty znajdujemy terminy „мѣсто” i „мѣстичѣ” w opisie oblężenia Krakowa w 1289 r. przez księcia Bolesława Mazowieckiego: „Болеславоу же пришедшоу с братыєю своею. и въѣха въ мѣсто. а в городъ нелѣзъ бы(с) въѣхати ратными. зане боряхоу крѣпко из него прокы и самострѣлы. тѣм же немощно бы(с) пристоупити к нему. и сташа около города. изъѣдающе села и бы(с) ѣха в зажитые. единою въздале. ѿ(т) города. мѣстичѣ же не бѣахоуся. по Болеславѣ с горожаны. но рекоша. кто садеть княжити во Краковѣ то нашъ князь. и стоѣаша оу города лѣто цѣло. бѣючеса. оу города. и не оуспѣша оу него ничтоже”²¹. W tym przypadku należy więc odnotowane w *Kronice halicko-wołyńskiej* „мѣсто” utożsamiać z miastem na prawie niemieckim, zorganizowanym po lokacji 1257 r. na terenie i obok istniejącego przedtem targowo-rzemieślniczego podgrodzia zwanego Okółem. Było ono pozbawione naturalnych warunków obronnych²², czym można wytłumaczyć jego łatwe zdobycie przez Bolesława Mazowieckiego.

¹⁸ „Zwołał [książę Mścisław Daniłowicz] bojarów włodzimierskich swego brata i **mieszczan**: Ruskich i Niemców, i rozkazał czytać грамотę brata o przekazaniu ziemi i wszystkich grodów, i grodu stołecznego Włodzimierza [Wołyńskiego]”: *Ипатьевская летопись...*, s. 905.

¹⁹ Сут. за: О. Купчинський, *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти*, Львів 2004, s. 166; A. Janeczek, *Faktorie, powiaty i dwory. Trzy sfery miejskiego ruchu lokacyjnego na Rusi Czerwonej (XIII–XV wiek)* [w:] *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Materiały z konferencji międzynarodowej w Łądku Zdroju 28–29 października 2002 roku*, Wrocław 2006, s. 426–427.

²⁰ Р. Шигел, *Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст.* [w:] *Проблеми Слов'янознавства*, Львів 1990, nr 42, s. 17; *Ibidem*, *Miasto w późnym średniowieczu. Lokacja na prawie niemieckim* [w:] *Chełm i Chełmskie w dziejach*, red. R. Szczygieł, Chełm 1996, s. 35.

²¹ „Bolesław przyszedł ze swymi braćmi [do Krakowa] i wjechał do **miasta**, ale do grodu nie mogli wjechać wojownicy, ponieważ silnie strzelano z katapult i samostrzałów. Dlatego nie można było przystąpić do niego. I stanęli dookoła grodu rabując wsie [...]. **Mieszczanie** nie walczyli po stronie Bolesława przeciwko załodze grodu, lecz mówili: „Kto zostanie księciem w Krakowie – zostanie i naszym księciem”. Stali tak oni [książę Bolesław z braćmi] oblegając gród i walcząc przez całe lato, lecz nic nie osiągnęli”: *ibidem*, s. 934–935.

²² B. Krasnowolski, *Lokacje i rozwój Krakowa, Kazimierza i Okołu. Problematyka rozwiązań urbanistycznych* [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2007, s. 367–368.

W związku z występowaniem w *Kronice halicko-wołyńskiej* terminu „мѣсто” – w znaczeniu „miasto” – nie można też nie odnotować propozycji wydawców *Slovarâ Russkogo Jazyka XI – XVII vekov*, którzy właśnie takiego znaczenia terminu dopatrywali się i w następującym fragmencie kroniki²³: „Бывшу же ему в Луцки, Мѣстиславу же не сущу ту, но близъ города нѣкоемъ мѣстѣ, именемъ в Гаи. мѣсто же то красно вѣдѣниемъ и устроено различными хоромы. цркви же бѣше в немъ предивна красотою сияющи”²⁴. W tym przypadku właśnie takie rozumienie tego terminu jest jednak błędne. Tekst kroniki nie pozwala upatrywać w osadzie Haju więcej niż podmiejską rezydencję księcia Mściśława Daniłowicza. Potraktować więc w tym przypadku termin „мѣсто” należy jako „miejsce” („locus”), jak to zrobili w swoich tłumaczeniach kroniki L. Machnowiec oraz O. Lihačeva²⁵.

Zauważyć więc należy, iż w ujęciu kronikarzy halicko-wołyńskich „мѣсто” oznaczało jednostkę osadniczą odmienną od „города”, czyli grodu. Na tej podstawie można wysnuć hipotezę, iż pojawienie się nowego znaczenia terminu „мѣсто” było odzwierciedleniem rozwijającego się w Księstwie Halicko-Włodzimierskim ruchu lokacyjnego na prawie niemieckim, przez co nowa nazwa upowszechniła się w szerokich kręgach, wchodząc do zasobu językowego obrazu świata.

Niestety nie jesteśmy w stanie określić czy jego zakres znaczeniowy powstał na gruncie języka ruskiego pod wpływem zmieniającej się rzeczywistości, związanej z powstawaniem gmin miejskich prawa niemieckiego, czy też został przejęty z języka polskiego, ponieważ procesy związane z ruchem lokacyjnym na prawie niemieckim w Polsce były bardziej zaawansowane. Spostrzeżenie, że w interesującym nas znaczeniu termin „miasto” został użyty przy opisie wydarzeń w Środzie Śląskiej i Krakowie, które już w tym czasie były miastami na prawie niemieckim, zaś we Włodzimierzu Wołyńskim działała w czasie wzmiankowanych wydarzeń kolonia kupców niemieckich, która używała miejskiego prawa niemieckiego²⁶, pozwala przyjąć, że termin „miasto” w znaczeniu osady zorganizowanej był używany w języku polskim pod koniec pierwszej połowy XIII w.

---

²³ *Словарь Русского Языка XI – XVII вв...*, s. 114.

²⁴ „Kiedy ten przybył do Łucka, okazało się, iż Mściśław jest nie tam, a w pobliżu grodu, w jednym **miejscu**, nazwanym Haj. **Miejsce** to było bardzo piękne na wygląd i zabudowane różnymi pałacami oraz cerkiew była w nim cudowna i piękną blyszczącą”: *Ипатьевская летопись...*, s. 908.

²⁵ *Літопис Руський...*, s. 441; *Галицко-Волинская летопись...*, s. 239.

²⁶ A. Janeczek, *Faktorie...*, s. 423.

THE APPEARANCE OF THE TERM “MIASTO” (CITY) IN POLISH AND RUTHENIAN IN THE 13TH CENTURY (BASED ON THE CHRONICLE OF GALICIA-VOLHYNIA)

Summary

In the article, on the basis of the information included in Galicia-Volhynia Chronicle, the author analyzes the cases of appearance of the terms “miasto” (city) and “mesitce” (townspeople) in the source text. The term was used to describe the events in Środa Śląska in 1240-1241 or the siege of Cracow in 1289. Środa was described as a German city, whereas Cracow was a settlement with German law (Magdeburg Rights). Then, the account of events which took place in Włodzimerz Wołyński in 1288 mentions the term “mestice” – townspeople. The author formulates hypothesis that the term “miasto” denotes inhabitants of any settlement with German law. For this reason, he presupposes that Włodzimerz Wołyński was a colony for German tradesmen or German law. The author notices that the term “miasto” in the meaning of a settlement with German law had been used since 13th century both in Polish and Ruthenian. For dictionaries denote that the term had been used in Ruthenian before Polish – in which it appeared only after the 14th century. The analyzed excerpts of the chronicle allow on moving the chronology of the word at least to the middle of 13th century.

LIMES

STUDIA I MATERIAŁY
Z DZIEJÓW EUROPY
ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

NR 5/2012

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2012

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

Aleksander Baran (UMCS), <i>Pojawienie się terminu „miasto” w językach polskim i ruskim w XIII wieku (na materiale „Kroniki halicko-wołyńskiej”</i>	7
Adam Lisek (Chorzów), <i>Skutki walk o tron polski i wystąpień hajdamaków w województwie braclawskim w latach 1733–1736</i>	13
Jerzy Motylewicz (UR), <i>Licytacja ruchomości krasiczyńskich w 1787 roku</i>	38
Rafał Czupryk (UR), <i>Urzędy dziekańskie i dekanaty diecezji przemyskich obrządku wschodniego i łacińskiego w XVIII wieku</i>	51
Janusz Polaczek (UR), <i>Tadeusz Kościuszko–Cyncynat i Piast. Od rzymskiego archetypu do stereotypu wyobrażeniowego polskiego powstańca</i>	60
Ryszard Tomczyk (USz.), <i>Urzędy i instytucje gospodarcze w monarchii habsburskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Galicji. System prawno-instytucjonalny</i>	91
Krzysztof Śmiechowski (Rzeszów), <i>Koncepcja powołania Związku Ukraińskich Towarzystw Gimnastycznych i Pożarniczych „Zaporoże” w założeniach programowych działaczy „Sokila-Batka”(1906–1914)</i>	113-
Jacek Kaniewski (US), <i>Cudownie ocaleni, czyli o tych, którzy powinni zginąć, a przeżyli</i>	132
Adrian Uljasz (UR), <i>Jan Wantuła (1877–1953). Z polską książką do śląskiego ludu</i>	149
Роман Кирчів (UIF), <i>Українська тема в народознавчій програмі Адама Фішера</i>	168
Agnieszka Mirkiewicz (Rzeszów), <i>Likwidacja Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokol” w województwie rzeszowskim po II wojnie światowej</i>	192
Maria Porębska (Kraków), <i>Z dziejów „Księgozbioru im. prof. Zdzisława Jachimeckiego”</i>	213

ARTYKUŁY RECENZyjNE I RECENZJE

Zdzisław Budzyński (UR), <i>Drohobycz mono- czy wielokulturowy? Dzieje miasta w ujęciu współczesnej historiografii ukraińskiej</i>	235
Agnieszka Kawalec (UR), Łukasz Tomasz Sroka, <i>Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870-1914. Studium o elicie władzy</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2012, s. 564	244

Wioletta Zawitkowska (UR), Петришак Богдана, «Лицар пера і каламаря» – писар міста Львова Войцех Зимницький (1583–1639 pp.), Львів, б. в., 2011, 208 с.	250
Janusz Polaczek (UR), <i>Napoleon und Europe. Traum und Traume</i> , wystawa czynna w dniach 17. grudnia 2010 – 25. kwietnia 2011, Bundeskunsthalle, Bonn.....	253

SPRAWOZDANIA

Karol Kollinger (UR), <i>Międzynarodowa multidyscyplinarna konferencja naukowa „Conversions and Ideological Changes in Middle Ages in Comparative Perspective”</i>	261
Zdzisław Budzyński, Jolanta Kamińska-Kwak (UR), <i>Zapomniane mosty, drogi i przeprawy w Galicji. Problematyka badań nad systemami komunikacyjnymi XVIII–XX w. (Rzeszów-Przemyśl, 19–21.09.2012 r.)</i>	265
Krzysztof Mroczkowski (UR), <i>Sprawozdanie z konferencji pt. Historyczne uwarunkowania polityki bezpieczeństwa w aspekcie współczesnych zagrożeń, 28 października 2012 r.</i>	269
Paweł Korzeniowski (UR), <i>Sprawozdanie z konferencji naukowej na temat „Pola bitew wczoraj i dziś”</i> , Rzeszów, 1 grudnia 2012 r.....	271
Marian Stolarczyk, Agnieszka Kwalec, Jerzy Kuzicki (UR), <i>Pożegnanie prof. zw. dra hab. Adama Galosa we Wrocławiu</i>	274
Notki o autorach.....	277